

ΡΟΒΕΡΤΟΣ ΣΟΥΜΑΝ

Ο μικρούλης Ροβέρτος, γιός ενός βιβλιοπώλη στο Ταρκίου της Σαξωνίας, δεν έδειξε καθόλου από μικρός ότι θα γινόταν μεγάλος μουσικός. Ο οργανισμός της έκκλησίας του μάθαινε πιάνο αλλά δεν ξεχώρισε στον έφτάχρονο μαθητή του, εκτός από την εξαιρετική του επιμέλεια, κανένα από εκείνα τα χαρακτηριστικά που προμηθύνει την πραγματική μουσική ιδιοσυγκρασία. «Αν αυτό το παιδάκι είχε κάτι το άσυνείδητο, αυτό ήταν η μεγάλη του ευαισθησία που τον γέμιζε ανέκφραστη χαρά ή βαθιά λύπη για το παρρηκρό περιστατικό. Και χωρίς άλλο, οι πρώτες αυτές άγνες συγκινήσεις του θα φώλιασαν στα βάθη της ψυχής του και θα σχημάτισαν την πολύτιμη παρακαταθήκη που βοήθησε να γεννηθεί ή τόσο αισθαντική και όλντελα πρωτότυπη μουσική που χρόνια όρνότερα, ξεπήδησε από μέσα του. Τότε όμως, δτι σχετιζότανε καθαρά με τη μουσική δεν τον συγκινούσε ιδιαίτερα. Μελετάει τις σκάλες του και τις άσκήσεις του χωρίς πολύ κέφι και ούτε και τή κομμάτια του τή παίζει με μεγάλη εχρηστία. Μιά μέρα όμως, ήτανε τότε μόνο έννια χρόνια, του συνέβηκε ένα τυχαίο αλλά σημαντικό περιστατικό. Σε μία συναυλία στο Κάρλσμπαντ, αντίκρισε για πρώτη φορά τή μεγαλύτερη πιανίστα της Γερμανίας, τή **Moschelis**. Του φάνηκε ασάν θεός όταν τή εδιδε να κάθεται εμπρός στο πιάνο και όταν άρχισε να παίζει, τή παιδάκι έγινε έκστατικό και μαρμωμένο ως τή τέλος της συναυλίας. Γυρίζοντας στο σπίτι με τόν πατέρα του, ήτανε άναστοματωμένος και σκεπτότανε με τή λόγια τή μπορούσε να περιγράψει στή μητέρα του τή ασύγκριτο παίξιμο του μεγάλου βιρτουόζου και τή γοητεία που τόν είχε πλημμυρίσει. Ο **Moschelis** τόν είχε κάνει να δεί με άλλο μάτι τή πιάνο και να τή αγαπήσει άληθινά, άλλα ο Ροβέρτος ήτανε πολύ μικρός άκόμα για να μπορούσε να συλλάβει τή άγνή εικόνα τής μουσικής. Ωστόσο πρώτη φορά νιώθει να ξεπροβάλλει από μέσα του άκαθόριστα ή δημιουργική διάθεση. Έχει κι αυτός τις χορές του και τις παρωτικές στενωχώριες του, όπως όλα τή παιδάκια, και για τή να τή εξωτερικότερη συνθέσει μικρά κομμάτια της Καθημερινής χορές ενός μαθητή, άπλοϊκές και διελές άλλα γεμάτες παιδική βροσιά μελωδίες.

Ο Ροβέρτος Σούμαν έζησε τήν πύ όμορφη και άπόλυτα εύτυχιόμενη παιδική ήλικία, κάνοντας όνειρα για τή μέλλον, τόσο γοητευτικά, που άναυσησησία τόν κυριεύει να περάσουν σύντομα τή χρόνια για να δεί πραγματοποιημένες τις όμορφες προσδοκίες του. Άλλα στα δεκάδη του χρόνια δεχεται τή πρώτο κτύπημα της ζωής με τή θάνατο του πατέρα του που τόν στέφει από ένα άνεκτίμητο φίλο, γεμάτο ένθουσιασμό και τρυφερή κατανόηση. Ο Ροβέρτος, που βρισκότανε τότε στην πύ κρίσιμη ήλικία, πληγώθηκε βαθιά και ή προτερική του χαρά και ξενισία μεταβλήθηκε σε μία οδύκοπη μεγαχολία και άγωνία. Μόνο ο πατέρας του μπορούσε να νιώσει τήν πολυάδικη φύση τού παιδιού του. Αντίθετα ή μητέρα του, που τώρα είχε γίνει κηδεμόνας του, δεν αγαπούσε πολύ τή μουσική, κι αυτό ήτανε άλλο ένα μεγάλο δυστύχημα για τή Σούμαν για-

τί σχεδόν τόν έξαναγκάζουσε ν' άκολουθήσει τή νομική έπιστήμη που δεν τή συμπαθούσε καθόλου. Σ' αυτό τ' όσας να έφταίτε κι' ο ίδιος με τήν πολύκιμη άναποφασιστικότητα που έδειξε να διελείνε άνάμεσα στή μουσική και στήν ποίηση που από μικρό τόν έδελγε. Κι' έτσι, για να δώσει μία λύση στού πρόβλημα που τόν βασάνιζε και θέλοντας με κάθε τρόπο να φύγει από τή πατρικό του σπίτι που τώρα του φαινότανε όδειο, άποφασίζει να φύγει για τή Λειψία κι ν' άκολουθήσει νομικά στή εκεί πανεπιστήμιο και τή δεύτερο χρόνο στή πανεπιστήμιο τήν Χαϊδελμβέργη. Τόση όμως ήτανε ή φυσική του αισιοδοξία και ή ψυχική τή δύναμη που γράφει εκείνο τόν καιρό: «Μού ήρθανε δάκρυα στή μάτια όταν έφυγα. Ωστόσο ή χαρά μου νικούσε τόν πόνο μου. Τώρα πρέπει, ο άληθινός άνθρωπος που ός όσμερα ήτανε κρυμμένος, να βγει στή σκηνή και να δείξει τι είναι. Ριχμένος μέσα στή άτέλειστο σύνολο, τυλιγμένος μέσα στού κόσμου τή σκότη, χωρίς όδηγο, χωρίς δάσκαλο, χωρίς πατέρα, αυτή είναι ή μοίρα μου. Κι' όμως, ποτέ δεν άντικρούω τόσο όμορφη τήν άκουμένη. Τής στέλνω τήν πύ χαροόμενο χαμόγυλο και τις τρικυμίες της δεν τις φοβάμαι».

Αυτή ή νεανική και θαρραλέα πίστη του δεκαοκτάχρονου Ροβέρτου γίνεται άκόμα πύ συγκινητική όταν συλλογισθεί κανείς τις άληθινές τρικυμίες που τόν περιέμεναν, τις έπιπονες προσπάθειες του για να βρει τήν εύτυχία και τήν ήρεμία που τού χρειαζότανε για τή ολοκληρώσει τις δημιουργικές του ικανότητες και τελικά τήν τραγική καταβάρωση στή «βίαιόνα και τήν μεγαλοφύση» που ήρθε όταν πιά μπορούσε να πεί ότι ήτανε εύτυχιμένος.

Όλο τόν καιρό που σπούδαζε ο Σούμαν νομικά, δεν έπαυσε ή έσωτερική του πάλη γύρω από τόν προσανατολισμό που τή έδινε στή ζωή του. Ένας από τούς καθηγητές του, ο έξεχωριστός νομομαθής **Thibaut** είναι θερμός φίλος της μουσικής. Στο σπίτι του όργανώναι μουσικές βραδιές και έτελλείσεις όρατορίων με μεγάλη χορωδία και προσκαλεί και τή νεαρά Σούμαν. Σιγά-σιγά, παρατηρώντας τή μοθητή του, πείθει ότι εννία πλασμένος για τήν τέχνη και τού τή λεί, βίνοντος τή έτοι τήν ευκαιρία να δεί καθαρά μέσα του και να ξεκαθαρίσει τις έσωτερικές του παρορμήσεις. Ο Ροβέρτος δεν έχει πάρει άκόμα, μπορεί κανείς να πεί, όργανωμένα μουσικά μαθήματα και όμως τελειώνει έκνινη τή χρόνια τήν Τοκτάτα του, τις Παραλλαγές στή όνομα «Άμπεγγυ και μερικές από τις **Papillons** του. Επί τέλους άποφασίζει να γυρίσει στή Λειψία για ν' άφοσιωθεί στή μουσική. Είναι τώρα είκοσι χρόνων και γίνεται μαθητής του Φρειδερίκου Βής για τή πιάνο. Μετα στίς δυσκολίες και στή φτώχεια που περνάει, ή μεγαλύτερη του καρηγορία και ένισχυση είναι ή όργανωμένη συγκατάθεση και ο ένθουσιασμός της μητέρας του που τώρα τού γράφει: «Η μουσική θύ είναι ή άγαπημένη σου φίλη στή χαρά και στόν πόνο. Μείνε τής πιστός γιατί αυτή διάλεξε για σου τήν όμορφή έπίγεια περίπλάνησή σου».

Ο Σούμαν ποτέ δεν ενδιαφέρθηκε σοβαρά για τη δεξιοτεχνία. Εκείνο που απασχολούσε τον περισσότερο χρόνο του ήταν η σύνθεση και η μελέτη των κλασικών έργων, ιδιαίτερα του Μπάχ. Το *Clavier bien tempore* το μελετούσε καθημερινά, με την πιο μεγάλη επιμονή και σεβτόμο γιατί το θεωρούσε όχι μόνο σαν ένα έξοχο μουσικό μάθημα αλλά και σαν μία ήθικη διδαχά του που δυνάμωνε τις προσπάθειες του άφου ο Μπάχ, εκτός από τη μουσική του μεγαλοφώνου, μάς παρουσιάζει το τελειότερο υπόδειγμα του ήθικου και ανώτερου ανθρώπου που δεν καταθέτησε ποτέ να δημιουργήσει μουσική που να μη αντανακλάσει ύψηλές ιδέες ή να αφήσει κάτι χωρίς να το ολοκληρώσει. Κι' ο ίδιος ο Σούμαν δε μπορούσε να Ικανοποιηθεί δημιουργώντας άρτια μουσική, αν η όμορφιά της έμεινε στείρα. "Ήθελε να νιώθει πως υπάρχει κάποια έπικοινωνία ανάμεσα στο γέννημα του νοο του και στην ψυχή του κοινού. Σαν άλληνος και γεμάτος άνθρωπος καλλιτέχνης, σκέπτεται όλους τους δυστυχισμένους που βρίσκονται σκορπισμένοι πάνω στη γη και χαιρέται βαθιά στη σκέψη πως ίσως ένας απ' αυτούς μπορεί να βρει παρηγοριά μ' ένα δικό μου τραγούδι.

Η άποστροφή του Σούμαν προς κάθε τι που μπορούσε να νοθεύσει την άγνη ουσία της μουσικής ή να την κάνει αντικείμενο εκμετάλλευσης τον έσπρωξε να ιδρώσει μαζί με φίλους του μουσικούς την ένωση των *Davidistes* που ώνομάστηκαν έτσι από το Δαβίδ, το βασιλέα - ποιητή των Ίουδαίων που άρχισαν λυσσαλέο άγώνα ενάντια στους Φιλισταίους της μουσικής ρουτίνας και της στενοκεφαλιάς. Στη *Νέα Μουσική Έπιθεώρηση* που έβγαλε ο έμμος αυτός των γεμάτων ένθουσιασμού μουσικών, ο Σούμαν, που ήταν τότε 24 χρόνων, δείχνεται ένας έμπνευσμένος κριτικός που χαρίζει την ύποστηρίξη του και την άγάπη του σε κάθε καινούργιο έργο με καλές προθέσεις. Τα κριτικά του σημειώματα είναι κομμάτια γεμάτα λυρισμό και ποίηση και παρουσιάζουν «...συμγραφέα τους σαν τον πιο εύλογο δέκτη κάθε καλλιτεχνικής συγκίνησης.

Λίγα χρόνια μετά το θάνατο του Σούμπερτ, ο Σούμαν βρέθηκε στη Βιέννη και πέτυχε να πάρει από τον άδελφό του Σούμπερτ όλα τα χειρόγραφα άνεκτοτα έργα του πεθαιμένου άδελφού του. Γυρίζοντας στη Λειψία φρόντισε να εκδοθούν με δική του επίβλεψη και άκμα να εκτελεσθεί η Συμφωνία σε ντο μείζον. Το γεγονός αυτό γεμίσει χαρά το Σούμαν και το άναγγέλει με συγκίνηση και ένθουσιασμό στους φίλους του.

Ο Σούμαν σύνθεσε πιο πολύ έργα για πιάνο σόλο, τις *Nouvelles*, τις *Arabesques*, τις *Παιδικές Σκηνές*, τα *Φανταστικά κομμάτια*, τις *Papillons*, Φούγιες για πιάνο και Φούγιες για έκκληροσάφο όργανο, τις *Συμφωνικές Σπουδές*, "Αντάξιο και παραλλαγές για δύο πιάνο, Σονάτες, την *Humoresque*. Άκόμη έγραψε ένα όρατόριο, μουσική δοματίου (κουίντέτο, κορνέτιο, τσίρο, σονάτα για βιολονιέλλο και πιάνο). Την πιο εύτυχιση έποχή της ζωής του ο Σούμαν σύνθεσε μουσική για τραγούδι σαν να ήθελε να τραγουδήσει με ανθρώπινη φωνή την εύτυχία που έπειτα από τόσον καιρό βρήκε. Ο ποιητής που του χάρισε την πιο βαθιά και όραια έμπνευση είναι ο Χάινε. Σε δικούς του σίχους σύνθεσε ο Σούμαν όρατα *lieder* με τον τίτλο *Λυρικό Έντερμέτζο*, δύο Κύκλους τραγουδιών, *Ρομάντες* και *Μπαλλάντες* και την "Άγάπη του ποιητή, μουσικότα κομμάτια όπου το μέρος της συννοείας στο πιάνο συλλαγνίζεται σε όμορφιά και έσω-

τερικότητα με τις μελωδίες του τραγουδιού. Έγραψε άκόμη την όραίστη σειρά τραγουδιών. Η *άγάπη και η ζωή μιάς γυναίκα* και όπειρα άλλα *lieder* σε σίχους διαφόρων ποιητών.

Η μουσική δημιουργία του Σούμαν παρουσιάζει την πιο μεγάλη ποικιλία όχι μόνο σε άρμονικά σχήματα και σε ρυθμούς αλλά και σε ψυχική διάθεση. Άκόμα μέσα στο ίδιο κομμάτι (κι' αυτό γίνεται περισσότερο στη μουσική του για πιάνο) μπορούμε να δοούμε τον παράξενο αυτό μουσικό να πέφτει άπότομα από την πιο άπόλυτη γαλήνη και χαρά στον πιο σπαραχτικό πόνο. Γι' αυτό, για να έρμηνεύσει κανείς τα έργα του Σούμαν, πρέπει να κατέχει σε μεγάλο βαθμό ψυχική ποικιλία και το άσθημα της άπόχρωσης. Άλλά και η ίδια η ζωή του Σούμαν παρουσιάζει αυτές τις περιεργές έναλλαγές και τις μεταπηδήσεις από την εύθυμια στη λύπη και αντίστροφα. Το παραμικρό, στην έπιφάνεια τουλάχιστον, περιστατικό ήθιμα Ικανό να του αλλάξει την ψυχική διάθεση. Τη μία ήμερα σημειώνει στο σημειωματάριό του. «Άπό τους παλιούς μου ένθουσιασμούς, από τα άνειρα μου, από τις λαχάρτες μου μόνο στάχτη και συντριμμία άπόμειναν!» Και την άλλη ήμερα, χωρίς να συμβεί κάτι σημαντικό, γράφει στην Κλάρα Βηκ που έγινε άργότερα γυναίκα του. «Όλα έβδ τραγουδούν, γλυκολαλούν, βουίζουν χαρούμενα, από το στίνο ώς έμένα. Είμαι όσο γίνεται πιο εύτυχισημένος όταν μια άχτίδα του ήλιου χορεύει πάνω στο πιάνο μου, σαν να θέλει να παίξει με τον ήχο που κι' αυτός είναι ένα φως που άντιλάει!»

Όταν βρίσκεται σε ψυχική κατάπτωση ο Σούμαν δε μπορεί να συνθέσει τίποτε κι' αυτό μεγαλώνει άκόμα πιο πολύ την άπελασία του. "Έπειτα έρχονται οι γόνιμες ήμερες και τότε ο όπερυσίασθητος αυτός καλλιτέχνης είναι τρισυτυχισμένος. Η μουσική κυλάει από την ψυχή του σαν μια άστερευτη πηγή, χωρίς την παραμικρή προσπάθεια του το κάθε τι που συναντάει μπροστά του είναι γι' αυτόν όφορη έμπνευση.

Ο Σούμαν βασανίστηκε πολύ έως ότου μπορεί να πραγματοποιήσει το έργο του με την Κλάρα, την κόρη του καθηγητή Βηκ. Έως ν' άντιμετωπίσει και να έξυωδερωτήσει όλες τις σε βάρους του σωμαφανίες και όλες τις ραδιουργίες που σχεδιάζονταν γύρω του με σκοπό να έμποδίσουν αυτή την ένωση. Η νεαρή Κλάρα είχε άποκτήσει την φήμη της πρώτης πανίστριας της Εύρώπης και μπορούσε να συγκριθεί με το Λίστ. Πολλοί μάλιστα έβρισκαν ότι το δικό της παίξιμο είχε περισσότερο έσωτερικότητα. Το 1840 ο Σούμαν κάνει τους γάμους του και ψευθυρίζει τη συγκινητική αυτή προσευχή «Θεί μου, κοίταζε πόσο άγαπωσάτος! Άγνοα μού είναι τα σχέδιά σου, αλλά αν πρόκειται να μάς δοκιμάσεις, κάνε όστε να μη χωριστοόμε ποτέ στη γη και στον άλλο κόσμο!»

Τώρα πιο ήμερος ο Σούμαν νιώθει μεγάλη διάθεση για δουλειά και την πρώτη χρονιά του γάμου του τη λεί ελόγογμένη, γιατί μέσα στο καινούργιο σπιτικό του γεννιούνται δύο Συμφωνίες και μία κόρη. Η γυναίκα του το άφοσιώνεται δλόφωχα και πολλές φορές παραμελεί τη δική της σταδιοδρομία για να βοηθήσει στην ολοκλήρωση της μεγαλοφώνου του σιζόγου της. Ταξιδεύουν συχνά να να δίνουν συνουλές και έπαιχρον ένα μεγάλο ταξίδι στη Ρωσία, όπου θριαμβεύουν κι' οι δύο με την έκτέλεση της Συμφωνίας σε οι ύφ. μείζον και πολλών έργων για πιάνο του Σούμαν. Στο (Συνέχεια εις την 11ην σελίδα)

(Συνέχεια έκ τής 6ης σελίδος)

γυρισμό του επηρεασμένος από την άπειραντων της χώρας που είχε δει, ο Σούμαν παίρνει την απόφαση να καταπισθεί μ' ένα έργο μεγάλο και βαθύ σε νόημα. Διαλέγει το Φάουστ το Γκαίτε που ετάζει το αιώνα πρόβλημα της άνακνοποίησης ψυχής του ανθρώπου και αυτό συγκινεί ιδιαίτερα τον Σούμαν γιατί ταυτίζεται απόλυτα με το πρόβλημα της δικής του ψυχής. 'Αρχίζει το ένα από τρία μέρη και το τελειώνει γρήγορα. Το έργο εκτελείται στη Λειψία και στη Βαϊμάρη για την εκατονταετηρίδα του Γκαίτε αλλά ο Σούμαν κουράζεται και νιώθει για πρώτη φορά τα προμηνήματα της τρομερής άρρώστιας που θά τον κατακερνώανε άργότερα. 'Όσοσο συνέχεται ύστερα από ένα ταξίδι στη θάλασσα και γυρίζοντας συνθέτει, έπειτα από πολλές διακοπές, την όπερα Γενοβέρα, το Μανφρέδο, πάνω στο όμωνο ποίημα του Βόρωνα κι έπειτα άπ' αυτά πλῆθος από μουσική κάθε είδους, για πιάνο, για τραγούδι, μουσική θωματίου, το Ρέκβιεμ τής Μινίν, τή Λειτουργία του. Σε λίγο όμως όταν ξεκινάει με την Κλάρα για τή Βαϊμάρη όπου ο Λιοτ ανεβαίνει το Μανφρέδο του, σταματάει στη μέση του ταξιδιού κυριευμένος από καινούργια νευρική κρίση πιδ έντονη στή τή φορά, με διαταραχή τής όκοής και τής όμιλίας. Είναι νύχτες που δέν κοιμάται καθόλου και καταπιεμένος από κρεβάτι άκούει μέχρι το πρωί μάν ούρανια μουσική που κανείς άλλος δέν τή άκούει. Το πρωί, ύστερα από μιά τέτοια νύχτα, σημαίώνει στο σημειωματάριο του «θαυμάσια άρρώστια!» Έπειτα ή μουσική άκούεται όκομα πιδ θανάτα, άγγελος τοδ ύπαγορεύουν ένα θέμα σέ ντό μείζον από μέρους του πεθαμένου Μέντελσον. 'Ο Σούμαν σηκνάεται να τό σημαίσει και τήν άλλη ήμέρα άρχίζει να συνθέτει πάνω σ' αυτό Παρραλλαγές. Μιά νύχτα, καταρθώνει να φύγει κρυφά από τό σπίτι, γυρίζει άρες στους κατασκότεινους δρόμους και πέφτει στο Ρήνο για να γλυτώσει από τήν παραφροσόνη που ένιωθε να τόν πλησιάζει. Εότυχως τόν σώζουν κάτι ναυτικοί που άγρυπνοΐσαν εκεί κοντά. Τώρα όμως πιά είναι ένα φυχικό έρείπιο και ή δυστυχισμένη Κλάρα άναγκάζεται να τόν στείλει στο όουλο ενός φρενολόγου στο Enderich κοντά στη Bonn.

Έκει μέσα ο Σούμαν ζει χωρίς να θματάι τίποτα από τήν περασμένη του ζωή, έχει ξεχάσει τά έξη του παιδια και τή γυναικα του που τόσο άγαπητος, τοΰς πιδ άγαπητους του φίλους, έχει ξεχάσει τόν έαυτό του και τή μουσική του και δέν όποφέρει. Κάθε φορά όμως που σχίζεται ο πέπλος τής άμνησίας και άρχίζουν να ξεπροβάλλουν μπρεβιμένα κομμάτια από τις άναμνήσεις του, τότε άρχίζει και τό μορτίριο του καλλιτέχνη. Σ' αυτά τά φωτεινά διαλείμματα στέλνει λουλούδια στη γυναικα του και τής γράφει ζητώντας πληροφορίας γ' αυτήν τήν ίβια, για τό σπιδι, για τις σπουδες τών παιδιών.

Σ' ένα σημειώμα του τής γράφει «Κλάρα, δέν ήμουνα μόνος μαζί σου, γύρω μας όπηχαν άνθρωποι που τους έκτιμούσα ή τους περιφρονούσα, όπηχε μιά πόλις, όπηχε ή ζωή!» Πολιτάει με όπεράνθρωπος προσπάθειες να γαντζωθεί σέ μιά θύμηση για να ξανασυνδέσει μ' αυτή τόν νημα που θά τόν όδηγήσει στην προτερινή του ζωή και πολλές φορές αυτός ο άγώνας τόν έξουθενώνει νιατ έξερει ποιά είναι ή άρρώστια του. Γράφει στο Μπράμς που συνδέοταν μαζί του με άδελφική άγάπη, ζητάει να τοδ φέρουν τή μουσική του και προσπαθεί να παίξει στο πιάνο του όουλου κομμάτια από τις Συμφωνικές Σπουδες του, από τις Papillons, από τό Καρναβάλι αλλά δέν άναγνωρίζει τά μουσικά σημεία άλλα βλέπει και άλλα παίξει και ξεοπάει σέ λυγμός. 'Ο φίλος του βιολιστής Joachim που βρέθηκε κάποτε σέ μιά τέτια τραγική μουσική άνάγναση έλεγε ότι ποτέ δέν άντίκρυσε τόσο σπαραχτικό θέμα.

Μέσα στην κλινική ο Σούμαν ήμεινε δυό χρόνια πότε ήσυχος και πότε κυριευμένος από άγωνία. Και όταν ή έκρηξένση του νοΰ του έγινε τελειωτική, τότε ο πολυβασανισμένος μουσικός κατάρρευσε και ομοιαικά. 'Όταν κόβε έλάπια για τή ζωή του έλειπει, ο φίλος του ήρχονταν να τόν δοΰν για να μη τόν τάράζουν πίσω από ένα ποσάπιασμα στέλνοντάς του τόν τελευταίο του χαρτερισμό. Τόν 'Ιούλιο του 1856, σέ ηλικία 46 χρόνων, πέθανε ο Σούμαν ύστερα από τρομερή άγωνία, χωρίς να νιώσει καμιά σύγκληση στο άντίκρυσμα τής άγαπημένης του Κλάρας.

'Ο Σούμαν άφησε έργο πρωτότυπο σέ έμπνευση και τεχντροπία και σημαντικό σέ ποσότητα άν μάλιιστα σκεφθούμε τόν πρόωρο θανάτο του και τήν άρρώστια που τόσες φορές τόν έμπόδισε να τελειώσει ένα έργο.

Έκτός από τή μουσική του, έκείνο που χαρακτήριζε ιδιαίτερα το Σούμαν ήταν ή άγνόητα τής ζωής του, ή άπειρανη καλωσόνη του που τόν έκανε άγαπητό στους γύρω του και ή άπόλυτη τιμιότητα του που τήν άσκόπασε όχι μόνο σ'όλες τις περιστασεις τής ζωής του αλλά και στή μουσική του δημιουργία. 'Όλα τά έργα του είναι γεμάτα ειλικρινεία και καθρηφίζον πάντα τήν ψυχική κατάσταση του κι όταν άκόμα έξερει ότι αυτή ή κατάσταση δέν είναι άπόλυτα όμαλή και μπορεί να παραξενέψει τόν άκροατή.

'Ο Σούμαν άφησε στους νέους πολύτιμους μουσικούς κανόνες γραμμένους στην άρχη του Λευκάτωσ για τή νεολαία. Μερικοί άπ' αυτούς είναι: «Τό *Clavecin bien temperé* του Μπαχ να τό ήχεις για καθημερινό ψωμί. —Μήν έπιζητείς τόν παίξιμο τή θεσιωτεχνική έπίδειξη παρά μόνο να δώσεις τή σκέψη τοδ συνθέτη. —Νά εισιι μετριόφων και να μη ξεχνάς ότι πέρα από τά βουνα κατοικούν και άλλοι άνθρωποι. —Δέν ύπαρχει τέλος στή μάθηση.—'Ο νόμοι τής ήθικής εφαρμόζονται και στην τέχνη.—Τίποτε μεγάλο δέν μπορεί να κατορθωθεί χωρίς ένθουσιασμό».